

К. А. ВИСЛОБОКОВ,
кандидат історичних наук

ДО ПИТАННЯ ПРО КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ІСТОРІЇ ПРАВА

У статті розглядаються ключові проблеми методології, теорії та термінології джерелознавства історії права як міжгалузевої наукової дисципліни, що знаходиться на перетині історії та правознавства

Ключові слова: історія права, джерела, джерелознавство, міжгалузева дисципліна.

В статье рассматриваются ключевые проблемы методологии, теории и терминологии источниковедения истории права как междотраслевой научной дисциплины, которая находится на пересечении истории и правоведения.

Ключевые слова: история права, источники, источниковедение, междотраслевая дисциплина.

The issues discussed in the present article are the methodological, theoretical, and terminological key problems of the source study of history of law as an interdisciplinary branch of knowledge at the crossing of history and jurisprudence

Key words: history of law, sources, the source study, an interdisciplinary branch of knowledge.

Такі терміни як «історичне джерело» та «джерельна база дослідження» давно й упевнено увійшли до професійного лексикону українських істориків права. Натомість само джерелознавство та комплекс пов'язаних з ним спеціальних наукових дисциплін (таких як палеографія, хронологія, геральдика, дипломатика та ін.), як видається, все ще залишаються поза належною увагою історико-правової наукової спільноти, а найголовніше – юридичної освіти. Мені вже доводилося звертатися до цієї проблеми¹, та тепер моя мета – зосередити увагу на питанні місця джерелознавства в структурі юридичної науки, а також на деяких найважливіших аспектах його теорії, методології та термінології, пов'язаних з історією права.

Міждисциплінарний характер сучасного знання, зокрема у суспільствознавстві, формує виклики окремим гуманітарним наукам, які мусять відповідати на них переосмисленням власного місця в академічній системі координат, систематичним оновленням та філософським осмисленням своїх дослідницьких методологій та понятійно-термінологічного апарату, ефективним використанням типологічних та компаративістських підходів². А отже, основою міждисциплінарних зв'язків є не лише використання одними науками знань, отриманих у межах інших, але й активне взаємне засвоєння методів, понять та термінів. Для юридичної науки насамперед це означає юридизацію методів інших наук та формування нових дисциплін на перетині юриспруденції та суміжних наук³. З іншого боку, за спостереженнями істориків, існують усі ознаки формування окремої предметної галузі у межах гуманітарного простору (основною складовою якого є історія). Її предметом є епістемологія історичного пізнання, його теорія, метод та дослідницька практика. Її мета – вдосконалення інструментарію досягнення нового знання. Простежуються два напрями розвитку цієї предметної галузі: перший – джерелознавчий, орієнтований на дослідницькі методології феномену історичного джерела; другий – історіографічний, спрямований на методології нарративу, тобто вже реалізовані в працях вчених⁴.

Безсумнівно, історія права є юридичною дисципліною і, якщо приймати класифікацію В. С. Нерсисянца, належить до «юридичних наук теоретичного та історичного профілю»⁵. Водночас історія права є складовою загальної історії, тісно пов'язаною з історією культури, економіки, науки та інших галузей людської діяльності⁶. Предметом історії права є право у всіх його проявах

в його (їх) історичному розвитку. Відповідно, мета дослідника права як *історичного* феномена – не просто подати інтерпретації окремих норм, нормативних комплексів чи правових інститутів у їхньому розвитку, але й звернутися до обставин, що їх породили, до подій, які впливали на них із часом, простежити явища правової культури у взаємодіях і взаємовпливах з іншими категоріями – економічними, політичними, моральними *etc.*, долаючи, за словами Гарольда Бермана, поділ між правом та історією⁷.

Джерела, як і предмет та методологія, є головними ознаками будь-якої самостійної наукової дисципліни. В історичній науці ці складові є вирішальними для співвідношення об'єктивності, якої ми сподіваємось від історії (Поль Рікер) та її одночасної підставової суб'єктивності, носієм якої є, насамперед, історик. Одвічна дилема дійсного-уявного, що супроводжує працю історика, насправді не має остаточного вирішення⁸. Але приреченість на постійне розв'язання цього завдання, можливо, і є смислом «професії історика» (Марк Блок) та рушійною силою поступу історії як науки.

Не маючи справи з об'єктивною (фізичною) реальністю, історик у спробах реконструювати минуле «шукає пояснень», «опрацьовуючи значення фактів», які він «видобуває» із джерел⁹. Спираючись на документ (джерело) та виходячи зі своїх спостережень над ним, він тим самим формує історичні факти, з яких згодом буде редуکتивні моделі, аби унаочнити те, чого не здатен бачити¹⁰. Слідом за Едвардом Кінаном, можна сказати, що історію цікавить не те, яким є минуле, а як ми усвідомлюємо його і що можемо сказати на підтвердження своєї позиції.

Функціональної послідовності джерело-факт-сукупність фактів-наратив з точки зору історичного методу відповідає інша – спостереження-критика-аналіз-синтез¹¹. Історичне джерелознавство як спеціальна галузь історичної науки власне і є тим містком між істориком та джерелом, чие покликання – метод.

В юридичній науці поняття «джерела» має щонайменше чотири виміри. Загальна теорія права визначає їх у такий спосіб, ставлячи у залежність від концепцій праворозуміння: 1) у формальному сенсі – як форми права; 2) у соціологічному – як соціальні фактори, що визначають зміст правових норм; 3) у політичному – як державу та відповідні їй інституції, що безпосередньо впливають на творення права; і нарешті, 4) як джерела інформації про право, його генезу та розвиток.

Понад тисячолітня історія українського права (йдеться, очевидно, про писане право) спродукувала величезну кількість джерел, що вимірюється тисячами одиниць зберігання у десятках архівосховищ багатьох країн світу. Цей численний документальний масив потребує не лише класифікації, бодай у найзагальнішому вигляді, але й осмислення з точки зору його інформативності, а відтак, методик пошуку, опрацювання та застосування в історично-правових дослідженнях. Саме четверта категорія *матеріалізованих історичних джерел* як первинних носіїв ретроспективної інформації про право та безпосередніх «постачальників» історичних фактів і є об'єктом джерелознавства історії права. Певним чином інтерпретовані та організовані, вони є основою для формування нашого знання про право в його історичному розвитку.

Джерелознавство історії права як спеціальна міжгалузева дисципліна у своїх основних засадах має базуватися на досягненнях юридичної та історичної наук, а також теорії та практики історичного джерелознавства. Саме в межах історичного джерелознавства дістали розвитку засадничі методики роботи дослідника з історичним джерелом. Однак, на відміну від джерелознавчої методики та техніки, багато ключових теоретичних та тісно пов'язаних з ними термінологічних проблем історичного джерелознавства залишаються дискусійними. Насамперед, це питання предмета та об'єкта джерелознавства і їх співвідношення, завдань, структури та методології, а також такі базові поняття як «історичне джерело», «історичний факт» та ін. Від визначення змісту цих понять залежать не лише пропоновані дефініції, починаючи власне від «джерелознавства», але й саме усвідомлення його як науки, його меж та місця серед інших наукових дисциплін і співвідношення з ними.

Загальне визначення поняття історичного джерелознавства, запропоноване М. Я. Варшавчиком, виглядає так: «історичне джерелознавство – це спеціальна галузь наукових знань, наука про історичні джерела, теорію й практику їх використання в історичних дослідженнях. Предметом джерелознавства є закономірності утворення історичних джерел і відображення в них реального історичного процесу; принципи, методи та прийоми використання джерел в історичних дослідженнях».¹²

До цієї дефініції, загалом визнаної українською історіографією, залишаються ще питання, і питання принципів. Зокрема, чи існують у принципі закономірності в утворенні історичних джерел та у відображенні ними реального історичного процесу, і взагалі, наскільки коректно говорити про відтворення в історичних дослідженнях *реального* історичного процесу? І хоч сучасне розуміння науки й сформувалося під впливом розвитку природничої науки XVII ст., та от уже півтора століття, як неокантіанська історична логіка поставила межі природничо-науковому утворенню поняття, показавши, що предмет історії характеризується не пошуком загальних закономірностей, як у природничій науці, а окремого, визнанням індивідуального. «Природничо-наукові методи охоплюють не всі наукові цінності ... Існують знання іншого виду та рангу, що їх чекають від гуманітарних наук та закладені в них філософії, – пише Ганс-Георг Гадамер; і в іншому місці, – ... насправді питання історії турбує людство не як проблема наукового пізнання, а як усвідомлення власного життя. І не лише тільки тому, що ми, люди, маємо історію, тобто живемо на піднесенні, розквіті та занепаді нашої долі. Вирішальне скоріше в тому, що ми в цьому розвитку долі шукаємо смисл нашого буття»¹³.

Джерелознавство разом з історією іде філософським шляхом осмислення себе не лише як науки, але й як методу. Для кожного етапу цього шляху характерні визначальні для свого часу історіософські концепції зі своїм ставленням до джерел та їх ролі в історієписанні. Для XVII–XIX ст. – це позитивізм, з його абсолютизацією історичного факту, що безпосередньо міститься у джерелі. Сукупність фактів, видобутих з джерел та ретельно вивчених, і формує історичний наратив. Для кінця XIX – значної частини XX ст. – це марксизм, нащадок і послідовник позитивізму, з його формаційним розумінням історії, що

трактує джерело як продукт та безпосереднє відображення суспільних відносин у класовому суспільстві, підґрунтям яких є економічні явища; а також неокантіанство з його глобалізацією історії та цивілізаційним тлумаченням історичного процесу, що розглядає джерело як культурне явище, яке потребує інтелектуального аналізу, і акцентує увагу на ролі індивіда. Так, на думку неокантіанців, і джерело, і наратив є суб'єктивними проявами людської розумової (психічної) діяльності, а тому на передній план виходить здатність історика до осмислення та оригінального інтерпретування фактів, що їх відображає джерело. Історія як культура відкрита для «проникнення» та залучення до історичних досліджень, окрім власних, теорій, методологій та методів інших дисциплін. Від другої половини ХХ ст. визначальним є постмодернізм, для якого історія є проблемою змісту наративу, а джерело є текстом, з визнанням неможливості отримання «позитивного» знання, де інтерпретація джерела/тексту передує фактам і по суті створює їх, де мають право на існування безліч наративів, що є результатами осмислення тексту кожним дослідником¹⁴.

Спроби якнайширших узагальнень у намаганнях визначити поняття «історичного джерела» неминуче призводять до потреби конкретизації – передусім на предметному та гносеологічному рівнях. Такі дефініції як: «історичне джерело є реалізованим продуктом людської психіки, що надається для вивчення фактів з історичним значенням»¹⁵; «історичне джерело – будь-яке явище, яке може бути використане для цілей історичного дослідження, або простіше – для пізнання історії минулого»¹⁶; «історичним джерелом є усяка пам'ятка минулого, що свідчить про історію суспільства людей та відображає реальні явища суспільного життя»¹⁷; «історичне джерело – носій інформації, що виник як продукт розвитку природи і суспільних відносин і відбиває той чи інший бік людської діяльності»¹⁸ є, за визначенням В. Фарсобіна, абстрактними поняттями, що як сукупності пізнавальних категорій не мають матеріальності, але у той сам час, відображаючи реальність, не перестають бути реальністю¹⁹. Усі наведені визначення містять щонайменше два ключових для розуміння феномену історичного джерела моменти – його суть та природу.

Проблема суті тісно пов'язана з класифікацією, принаймні на вищому, типологічному, рівні. Традиційно до типів джерел зараховують письмові, речові, вербальні та зображальні²⁰, іноді до цього переліку додають також поведінкові і навіть розглядають географічне середовище як історичне джерело²¹. Така типізація ставить на розгляд питання про межі джерелознавства та його взаємодію з іншими науковими дисциплінами, значно природнішими об'єктами яких виглядають окремі типи джерел, наприклад, речові – археології, зображальні – мистецтвознавства, вербальні – етнографії etc. Тому прерогативним і специфічним, а головне – самостійним об'єктом власне джерелознавства є письмові джерела. Ще з ХІХ ст. історіографія поділяє їх на т. зв. *залишки* та *традицію*. До залишків або історичних залишків зараховують джерела, що виникли безпосередньо у процесі певних історичних подій і є їх функціональними проявами. Загально кажучи – це документальні джерела. Поняття традиції об'єднує кілька категорій джерел, основною ознакою яких є реакція на події, незалежно від того, належить вона їх сучаснику або ні, літопис це чи науковий

трактат. Умовність такого поділу очевидна, але у якості методу, інструменту, він спрямований передусім на вирішення проблеми об'єктивності джерела.

Природа лише порівняно невеликої частини джерел не пов'язана з людиною та її діяльністю. Основна маса джерел, що її має у своєму розпорядженні історик є безпосередніми проявами розумової, психічної діяльності людей. Цей факт повертає нас до проблеми об'єктивності джерела, насамперед, коли мова йде про тексти, тобто письмові джерела. Оскільки смислом роботи історика з джерелом є встановлення фактів, а історія своєю чергою є також результатом розумової діяльності дослідника, ми знову і знову мусимо говорити про об'єктивність – джерела, факту, історії. Історичним, відображений в джерелі факт, стає лише через увагу історика до джерела. Реконструювання події, низки подій, або ситуації, або інституції (минулих об'єктів, які не здатен бачити історик), на основі документів (слідів цих подій) виходить із того, «що документ примушують відповідати на поставлені запитання, примушують заговорити; історик іде назустріч його смислу, порівнюючи з ним свою робочу гіпотезу; саме таке дослідження водночас підносить слід на рівень історичного факту. Документ не був документом (*історичним*) доти, доки історик не надумав поставити йому якийсь запитання, й таким чином історик формулює твердження... , маючи за собою документ і виходячи зі своїх спостережень; тим самим він формує історичні факти. З цього погляду історичний факт не відрізняється фундаментально від інших наукових фактів, про які Ж. Кангілем говорив у схожому контексті: «Науковий факт – це те, що створює наука, створюючи себе». Оце, власне, і є сама об'єктивність – творення методичної діяльності. Тому ця діяльність і має красиву назву – критика»²².

Отже, якщо спостереження, аналіз та синтез – невід'ємні складові процесу історієписання, то як далеко іде історичне джерелознавство у критиці та інтерпретації джерел та фактів, де межа, за якою починається власне історія? Чим є джерелознавство по відношенню до історії – інструментом «видобування фактів», чи одночасно методом їх осмислення? На це та багато інших запитань шукає відповіді теорія джерелознавства, яка є одним з елементів (а відтак, однією з ознак самостійності) джерелознавства як наукової дисципліни. Завданнями іншої його структурної частини – т. зв. прикладного джерелознавства (або джерелознавчої практики) є вирішення практичних питань, які ставить перед істориком тема його дослідження. Це широкий спектр завдань, пов'язаний з пошуком джерел, їх відбором, встановленням повноти й об'єктивності, оцінкою їх автентичності (датуванням, атрибуцією і т. і.) та інформативності, критикою змісту та ін.

Теорія і практика джерелознавства вирізняють кілька етапів роботи дослідника з джерелами. Початковий – виявлення та відбір джерел (паралельно відбувається процес їх класифікації), в результаті якого оформлюється джерельна база дослідження. Другим і основним етапом вважається наукова критика джерел, що традиційно поділяється на зовнішню та внутрішню, кінцевою метою якого і є «видобування» сукупності фактів – емпіричної основи майбутнього дослідження. Своєю чергою, предметом зовнішньої критики є форма й

походження джерела, внутрішньої – його зміст. В історіографії існує й паралельне розуміння структури джерелознавчої критики у вигляді моделі, яка передбачає розподіл джерелознавства на аналітичну та синтетичну частини. При цьому під першою розуміється стадія практичного опрацювання окремих джерел і отримання в результаті «окремих фактів», а під другою – синтез цього фактичного матеріалу на основі опрацювання цілих джерельних комплексів, тобто «цілісних систем джерел, що несуть у собі сукупність необхідних для узагальнень і висновків фактів». Чи є ця «синтетична» частина джерелознавчою сутнісно? Можливо, її і треба визначати – як синтетичний науковий аналіз, безперечно, базований на джерелах, опрацьованих у надрах «прикладного» джерелознавства, здатний пропонувати нові погляди, інтерпретації та ідеї. На ці запитання теорія джерелознавства не дає однозначної відповіді.

Отже, зважаючи на спірність багатьох ключових питань джерелознавства, формалізованих С. О. Шмідтом іще 1969 року як комплекси проблем: про обсяг поняття «джерелознавство», його рівні, про предмет теоретичного джерелознавства; про обсяг поняття «історичне джерело» та класифікацію історичних джерел; про методи джерелознавчого дослідження та шляхи виявлення в історичному джерелі відомостей про історичний факт; про співвідношення джерелознавства та інших галузей знання; про завдання вивчення історіографічної спадщини в царині джерелознавства, найбільш прийнятним видається запропоноване самим С. О. Шмідтом «найзагальніше, первісне» (як він його характеризує) визначення джерелознавства: «джерелознавство – це наука про історичні джерела та прийоми їх виявлення, вивчення і використання в роботі історика»²³.

Згадана вище дискусійність, що втім притаманна сучасній науці загалом, зокрема й правовій, не є перешкодою на шляху структуризації джерелознавства як наукової дисципліни. Навпаки, функціональний розподіл джерелознавства на загальну (теоретичну) та прикладну (практичну) частини, дозволяє останній більшою чи меншою мірою автономно функціонувати, вирішуючи специфічні, цілком практичні питання конкретних досліджень на міждисциплінарному рівні, у тому числі й в межах історії права. З усіх концепцій такого розподілу, зокрема О. О. Введенського²⁴, М. А. Варшавчика²⁵, найбільш вдалою видається запропонована О. І. Гуковським, на думку якого конкретне джерелознавство займається питаннями методики та техніки наукового дослідження, загальне джерелознавство – питаннями методології. На цій підставі автор зараховує загальне джерелознавство до числа теоретичних дисциплін, а термін «джерелознавство» пропонує закріпити за джерелознавством окремих розділів історії²⁶. С. О. Шмідт ще глибше деталізує конкретне (або практичне) джерелознавство, виділяючи в його межах кілька «горизонтальних та вертикальних зрізів»: 1) джерелознавство окремих галузей історичної науки, 2) джерелознавство різних типів або видів джерел і, нарешті, 3) джерелознавство джерел окремого часу чи визначеної тематики²⁷.

Саме така структуризація практичного історичного джерелознавства дає підстави говорити про взаємні впливи історичної та юридичної складових на міждисциплінарному полі джерелознавства історії права.

Насамперед, як будь-яка наукова дисципліна, що існує на перетині двох наук, історія права застосовує методи обох. Із величезного розмаїття інструментів сучасної методології однією зі складових міждисциплінарного канону історії права є історизм із властивою йому, і так само розлогою, системою методів, вибір яких залежить від багатьох факторів, зокрема – теоретичних переконань дослідника, свідомо чи підсвідомо прийнятого історичного нарративу, а часто диктується й самою темою та джерельною базою дослідження. Але якщо методологічне поле вибору в його сегментах, пов'язаних з правовими та історичними теоріями доволі широке, то джерелознавча складова історії права такого вибору практично не залишає. Простіше кажучи, будь-яке повноцінне історично-правове дослідження (як втім і будь-яке історичне) може базуватися на різних теоретичних моделях, але нічого не варте (і не може вважатися власне *дослідженням*), коли не базуватиметься на фахово опрацьованих та інтерпретованих джерелах. Тобто джерелознавство та його методика і є тим обов'язковим «професійним» інструментом дослідника, без оволодіння яким розмова про якість історично-правових студій втрачає сенс.

Таким чином, залишаючи загальному джерелознавству проблеми методологічного характеру, джерелознавство історії права має вирішувати свої, специфічні, міжгалузеві задачі в межах власне історично-правової науки (хоч це і не означає відстороненості від вирішення завдань теоретичного порядку, пов'язаних з історією права та її джерелами).

Історичний метод інтерпретації перебуває в безумовній та прямій залежності від джерельної бази, яка є постачальником фактів. На основі здобутих з джерел сукупностей фактів будуються редуکتивні моделі, аби старатися зрозуміти природу минулого.

З іншого боку, метод історика права як дослідника юридичних явищ в соціальній історії – це юридичний метод, який за своїм пізнавальним смислом та природою є практично-правовим методом, способом правового моделювання дійсності з позицій та у межах поняття права. Його ознакою є правовий погляд на світ та правове бачення дійсності, тобто її вираження через юридичні категорії²⁸.

Підсумовуючи, можна так функціонально окреслити кожен зі складових міждисциплінарного канону історії права. Джерелознавство визначає джерельну базу, дає методики опрацювання окремих джерел та джерельних комплексів, і в результаті є власне «постачальником» первісних фактів/сукупностей фактів. Правознавство дає понятійний апарат та методику правового розуміння досліджуваних явищ, а історія, крім загального та конкретного історичних контекстів, вкладає в руку дослідника методику концептуального, узагальнюючого аналізу здобутих фактів. Поєднання цих та багатьох інших методик, межа між якими тонка, а взаємопроникнення глибоке, і дає можливість повноцінного історично-правового моделювання.

Насправді, існування джерелознавства історії права як окремої комплексної наукової дисципліни на порядок денний у джерелознавчій історіографії практично не ставилось. Численні дискусії довкола дипломатики²⁹ не дали остаточної відповіді на ключові запитання про її місце в системі дисциплін

джерелознавчого циклу, її предмет та задачі. Вони й не могли бути успішними, оскільки відбувалися в історичному фаховому колі й не були підтримані правознавцями, зокрема – істориками права. А тим часом, саме дипломатикою, ще в кінці XVIII ст., почалось наукове вивчення історичних джерел, власне – джерел юридичного змісту. Зрештою з дисципліни, метою якої ще наприкінці XIX ст. залишалось з'ясування автентичності дипломів, грамот та актів, дипломатика перетворилась на науку, об'єктом уваги якої стали акти в широкому смислі, та насамперед – їх формуляр.

Але досьгодні залишаються не вирішеними засадничі проблеми дипломатики, що не дозволяє ставити знак рівняння між нею та поняттям джерелознавства історії права. Це, зокрема: 1) дилема, чим є дипломатика: дисципліною окремого виду джерел – актів, або спеціального методу – формулярного аналізу; 2) різний зміст понять акт та документ; 3) хронологічні рамки, що традиційно обмежують об'єкт дипломатики кінцем 18 ст. з переважною увагою до ранньосередньовічних пам'яток. Така ситуація не дає можливості говорити ані про повноту джерельної бази історії права в межах дипломатики, ані про достатність методологічного та методичного інструментарію для дослідження нею усього комплексу джерел з історії права.

Очевидно, що юридичне джерелознавство як об'єкт має враховувати весь комплекс джерел, що або відображають юридичні факти в широкому сенсі, або допомагають їх встановити, інтерпретувати і т. п. Насамперед, це джерела, що мають правовий зміст, хоч історик права, як соціальний історик, не може обмежувати себе лише «профільними» джерелами. Чи має юридичне джерелознавство власний предмет, оперуючи широким колом джерел не завжди юридичного змісту? Якщо його завдання полягає у встановленні історичних юридичних фактів, їх аналізі та синтезі для використання в історично-правових дослідженнях, тоді – безумовно так. При цьому його самостійність як наукової дисципліни унаочнюється також застосуванням, насамперед, юридичного методу поруч з загальноісторичними та специфічними методами широкого кола інших спеціальних дисциплін джерелознавчого циклу.

Загальне історичне джерелознавство визначає поняття джерельної бази як сукупності джерел, на які спирається пізнання (у нашому випадку історично-правове) і пропонує кілька класифікацій та класифікаційних підходів в оцінці джерел. Найвищий рівень (і найменш проблематичний з точки зору суперечностей в теорії джерелознавства) – **типовий** з якого безперечно виділяється як основний для історії права тип *писемних* джерел. Хоч, напевно, для вивчення історії покарань необхідне залучення *речових* джерел, а дослідження такої форми права як звичай не може обійтися без *поведінкових* та *усних*. Наступним не дискусійним класифікаційним рядом є **роди**, яких, по суті, вирізняється два – *документальні* та *оповідні* (нарративні) джерела, з яких, самозрозуміло, нас цікавить більше перший. Хоч історик права, безперечно, мусить черпати інформацію й з нарративних джерел. Проблеми – і термінологічного, і сутнісного характеру – починаються на рівні **видів**. У східноєвропейському джерелознавстві немає єдності у погляді на один з основних для історії права видів джерел – *актових*. Коротко кажучи, існує широке і вузьке трактування цього по-

няття. Вузьке розуміння (обґрунтоване С. М. Каштановим і частково сприйняте російським джерелознавством) обмежує коло актів лише документами договірною характеру, які укладено у певній юридичній формі і регулюють приватно- та публічноправові відносини. Західноєвропейська історіографія трактує поняття актових джерел ширше, розуміючи їх як усі офіційні документи, що мають юридичну, правову основу, і включає сюди, крім документів договірною характеру, законодавчі акти, акти органів державного управління, судові та нотаріальні акти тощо.

Розмаїта картина українського актового репертуару дає очевидні підстави для прийняття ширшого поняття акта, а відтак – і об'єкта джерелознавства історії права, як документів (актів), форма яких є свідченням автентичності (оригінальності у значенні «подлинности» [рос.]) та правомочності поруч з іншими документами (актами), що мають подібну (типову) форму. Таким чином, основним завданням актового джерелознавства як складової джерелознавства історії права є вивчення форми актів в її еволюційному розвитку, її місцевих відмінностей, її культурно-правового (в широкому сенсі загальнокультурного) контексту. В поняття «форми» має бути включено, окрім формальних ознак, пов'язаних з атрибуцією, датуванням *etc.*, також і поняття змісту в сенсі формуляра, тобто певного набору актових клаузул нормативного характеру. А отже й головною і, що найважливіше, універсальною ознакою акта, на відміну від С. М. Каштанова (угода), треба визначити нормативність.

Проблеми класифікації актів широко обговорювались в історіографії, але далі не мають остаточного вирішення. Усі спроби створення уніфікованої, універсальної класифікації були безрезультатними і не можуть бути результативними в принципі, оскільки не існує спільного знаменника для приведення. Нормативний матеріал, форми, контекст є відмінними територіально, хронологічно, культурно *etc.* Класифікації як інструмент необхідні, але не можуть бути універсальними – хронологічно, географічно чи тематично всеосяжними. Класифікаційні принципи диктує тема окремого дослідження та його джерельна база.

З певною мірою обережності можна говорити лише про загальні класифікаційні принципи і, скоріше, в понятійній площині. Йдеться, насамперед, про розподіл актів на дві загальноприйняті категорії – публічно- та приватноправові, хоч навряд чи ці поняття можна назвати цілком тотожними, скажімо, для XVI та XX ст. Також здається можливим обережне визначення галузевих меж, наприклад, у нормативній масі. Але треба наголосити на умовності таких визначень і небезпеці міжчасових абсолютизацій.

Підсумовуючи, можна дати таке визначення джерелознавству історії права – це спеціальна юридична дисципліна історичного профілю, спрямована на вивчення джерел, насамперед юридичного змісту, та прийомів їх виявлення і використання в історично-правових дослідженнях.

Перелік основних проблем джерелознавства історії права буде не повним, якщо не згадати, наприклад, дискусійність та невизначеність саме в межах правознавства таких понять як юридичний факт, документ, акт та ін., а також не відзначити більш ніж скромний внесок правознавців у методику опрацю-

вання саме джерел юридичного змісту. Формат статті не дозволяє розглянути поставлені вище питання ширше та приділити увагу дрібнішим, але не менш важливим проблемам, пов'язаним з теорією та практикою джерелознавства історії українського права. Мета цієї статті – поставити тему на порядок денний галузевих досліджень й повернути до її обговорення якомога ширше коло вчених.

1. Вислобоков К. А. Проблеми джерелознавства історії українського права // Архіви України. – № 1–3, 2002. – С. 24–34; *Вислобоков К. А.* Спеціальні історичні дисципліни т. зв. джерелознавчого циклу і система підготовки істориків права // Юридична наука та освіта: історія, сучасність, перспективи. Матеріали ІХ історико-правової конференції (м. Рівне, 6–8 червня 2003 р.) – К., 2004. – С. 122–125. **2. Медушевская О. М.** Источниковедение и историография в пространстве гуманитарного знания: индикатор системных изменений // Источниковедение и историография в мире гуманитарного знания. Доклады и тезисы XIV научной конференции (Москва, 18–19 апреля 2002 г.). – М., 2002. – С. 32. **3. Див.:** Проблемы общей теории права и государства: Учебник для вузов / Под общ. ред. В. С. Нерсисянца. – М.: Норма, 2004. – С. 23. **4. Медушевская О. М.** Источниковедение и историография ... – С. 22. **5. Проблемы общей теории права и государства ...** – С. 17. **6. Історія держави і права України.** Ч. 1 / За ред. акад. АПРН України А. Й. Рогожина. – К.: Ін Юре, 1996. – С. 3. **7. Див.:** *Берман Г. Дж.* Западная традиция права: эпоха формирования / Пер. с англ. – 2-е изд. – М.: Изд-во МГУ, 1998. – С. 16, 22. **8. Яковенко Н. М.** Одна Кліо, дві історії // Критика. – Грудень, 2002 (ч. 62). – С. 12. **9. Рікер, Поль.** Історія та істина / Пер. з фр. В. Шовкуна. – К.: ВД «КМАcademia», Університетське видавництво «Пульсари», 2001. – С. 31. **10. Кінан, Едвард.** Російські історичні міфи. – К.: Критика, 2001. – С. 179. **11. Див.:** *Рікер, Поль.* Історія та істина... – С. 30–31. **12. Джерелознавство історії України.** Довідник. – К., 1998. – С. 37. **13. Ганс-Георг Гадамер.** Істина і метод. Герменевтика II. – Т. 2. – Київ: Юніверс, 2000. – С. 30, 38. **14. Пор.:** Історичне джерелознавство: Підручник / Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська та ін. – К.: Либідь, 2002. – С. 67–68 та *Підгасцький В. В.* Основи теорії та методології джерелознавства з історії України ХХ століття: Навч. посібник. – Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетровського ун-ту, 2000. – С. 3–6. **15. Лаппо-Данилевский А. С.** Методология истории. Вып. II. Пособие к лекциям, читанным студентам С.-Петербургского университета в 1910/11 году. – СПб., 1913. – С. 375. **16. Шмидт С. О.** Современные проблемы источниковедения // Источниковедение. Теоретические и методические проблемы. – М.: Наука, 1969. – С. 28. **17. Пронштейн А. П., Задера А. Г.** Методика работы над историческими источниками. Методическое пособие для студентов зочных и вечерних отделений государственных университетов. – М., 1964. – С. 4. **18. Джерелознавство історії України.** Довідник. – К., 1998. – С. 40 (М. Я. Варшавчик). **19. Фарсовин В. В.** Источниковедение и его метод. Опыт анализа понятий и терминологии. – М.: Наука, 1983. – С. 211–212. **20. Див., напр.:** *Шмидт С. О.* Современные пробелемы источниковедения... – С. 29, 35. **21. Пушкарев Л. Н.** Географическая среда и исторический источник. – Український історичний журнал. – 1966, № 7. – С. 15–21. **22. Рікер, Поль.** Історія та істина... – С. 30–31. **23. Шмидт С. О.** Современные проблемы источниковедения ... – С. 10, 14. **24. Введенский А. А.** Лекции по документальному источниковедению истории СССР (Дипломатика). – К., 1963. – С. 199–200; *он же.* Вспомогательные исторические науки в работе архивистов // Вопросы архивоведения. – 1962, №2. – С. 28. **25. Варшавчик М. А.** О некоторых вопросах источниковедения истории КПСС // Вопросы истории КПСС. – 1962, №4. – С. 168. **26. А. И. Гуковский.** О некоторых терминах вспомогательных исторических дисциплин // Вопросы истории. – 1965, № 10. – С. 64–65; див. також

Шмидт С. О. Современные проблемы источниковедения ... – С. 19. **27.** *С. О. Шмідт.* Современные проблемы источниковедения ... – С. 15. **28.** Проблемы общей теории права и государства .... – С. 10–13. **29.** Див.: *Лаппо-Данилевский А. С.* Методология истории. Вып. II...; *он же.* Очерк русской дипломатики частных актов. – Пг., 1920; *Кашинов С. М.* Очерки русской дипломатики. – М.: Наука, 1970; *он же.* Русская дипломатика. – М.: Высш. школа, 1988; *он же.* Предмет, задачи и методы дипломатики // Источниковедение. Теоретические и методические проблемы. – М.: Наука, 1969. – С. 134–170; *Фарсобин В. В.* Источниковедение и его метод...; *Дашкевич Я. Р.* Стан та завдання української дипломатики // Третя республіканська наукова конференція з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін. – К., 1968. – С. 113–137 та ін.